

Bíró-Balogh Tamás

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ LEVELEZÉSÉNEK KRITIKAI KIADÁSÁRÓL

On the Critical Edition of Dezső Kosztolányi's Correspondence

This paper discusses the correspondence of Dezső Kosztolányi and the related ongoing editing project. Recently work has been started on the critical edition of Kosztolányi's oeuvre with the author of this paper participating in the project team that is preparing for publication the correspondence of Kosztolányi, who was a seminal poet and writer of the *Nyugat* generation. Despite being one of the best known and most highly acclaimed modern Hungarian classics, his correspondence is not fully known. Most of the letters written by him have been published, yet letters written to him have not, and since the act of corresponding presumes a dialogic situation, a sequel of questions followed by answers, the former cannot be understood without the latter. The edition now in preparation is also designed to deal with that. Obviously, every document will have to be treated with textual scrutiny, since the texts previously published are not always trustworthy; we are aware of a case, for instance, when certain sentences of Kosztolányi fell prey to political censorship. The edition will also correct the errors and the deliberate lapses of memoirs based on retrospective and will present so far unknown references in Kosztolányi's literary career, also letting a glimpse into his private life. A lot of letters make reference to the works themselves, their making, publication, as well as their afterlives, also containing purely literary issues. The first volume of the critical edition of Kosztolányi's correspondence is bound to appear in 2010. The author of this paper also plans to write a monograph on Kosztolányi using, among others, the letters proven original.

Kosztolányiról – talán elsőre meghökkentő a kijelentés – alig tudunk valamit. Először is nem tudjuk, hogy mit írt, valós életművét nem látjuk. Munkásságáról nem készült bibliográfia, műveinek kritikai kiadása nincs. Az életmű központi kérdése a névtelen cikkek felderítése – számuk több ezerre tehető. Amíg ezeket nem ismerjük, addig nem ismerjük Kosztolányi valós irodalmi működését, aki – mint publicista – életműve legnagyobb részét napilapokba írta, ráadásul – és az utóbbi kutatások egyértelműen igazolják – mint felesége írta: „született diplomata [...] minden veszélyes kérdéstről vele írtak”.¹ És amíg az életmű e jelentős – terjedelmében és fontosságában is meghatározó – részét nem vizsgálhatjuk, addig sem az *egészről* nem beszélhetünk, sem pedig más részeiről, annak gyanúja nélkül, hogy valami elkerülte figyelmünket. Jellemzőnek vélem, hogy 2004-ig a szakkutatók legszűkebb köre sem tudott arról, hogy Kosztolányi az eredetileg 1925-ben megjelent *Aranysárhány* című regényét évekkel később átdolgozta az ifjúság számára, s ezt 1932-ben önálló kötetként ki is adta. Az irodalomtörténet tehát azt sem tisztázta eddig, Kosztolányinak voltaképpen hány kötete jelent meg életében.

¹ Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. Bp., 1990. 249.

Azt sem tudjuk, hogy mit csinált, hogyan élt. Amíg a József Attila-kutatás olyan „előnnnyel” bír a Kosztolányiéval szemben, mint Szabolcsi Miklós négykötetes monográfia-sorozata, amely szövegén már csupán a lyukakat lehet és kell befoldozni, addig Kosztolányi életéről csak részadataink vannak, és kijelenthető: több a hiány, mint az anyag. Elég csak Kosztolányi 1919 és 1921 között kifejtett szélsőjobboldali, erősen antiszemita szerepvállalására gondolni – erről, érthető okból, mind a mai napig *alig tudunk* valamit.

A valódi cél az, hogy minél részletesebben ismerjük az életrajz eseménytörténetét, ha – ideális, de megvalósíthatatlan esetben – napra pontosan tudnánk, hol merre járt, mit csinált. És ez csak látszólag öncélú filológiai szörszálhasogatás. Mert bár erre mostanság nem divatos hivatkozni, ember és író összefügg, hiszen ahogy Kosztolányi a létező világban élt, úgy művei is létező világban keletkeztek, létező papírra kerültek, és létező olvasók olvasták – ennek belátása nélkül nehezen elképzelhető kritikai kiadás. A textológiai, keletkezéstörténeti és befogadástörténeti kérdéseket vizsgáló kritikai kiadás igényének megfogalmazása tehát eleve szakít a hermeneutikai olvasat hirdetett fölsőbbrendűségének lehetőségével.

Így az írói életműnek része a levelezés is. Az írói levél – ahogy Lengyel András írja épp Kosztolányi kapcsán – „sajátos szövegtípus: az életrajzi forrás és a műalkotás között helyezkedik el, s minden szempontból ennek az átmenetiségnek a lenyomata. Életrajz nemigen írható nélkülük; nem véletlen, hogy a filológusok régtől fogva élnek e szövegtípus sokrétű lehetőségével. Az életrajzi eseménytörténet, a szociális és lélektani karakterizálás legfőbb eszköze, forrása alighanem a levél. Aki egy íróat meg akar ismerni, félretolva a változó irodalomtudományi divatok kínálta értelmezési sémákat, a műveken túl leginkább a levelekre számíthat. Bennük valami olyasmi dokumentálódik s válik megismerhetővé, amit semmilyen más forrás, maga az irodalmi mű, a műalkotás sem nyújt.”²

Örvendetes, hogy nemrég megindultak a Kosztolányi kritikai kiadás munkálatai, Szegedy-Maszák Mihály és Veres András vezetésével. A kutatócsoport tagjaként a levelezés sajtó alá rendezését vállaltam. Ennek a műhelymunkának pár elvi és gyakorlati problémafelvetését osztom meg az olvasóval.

Kosztolányi Dezső levelezése kötet eddig még nem készült. Az *általa írt*, fennmaradt levelek nagy része megjelent ugyan, de a *bozzá írott* levelek közlése nélkül. Ez utóbbiak közül pár tömbnyi ugyancsak ismert és kiadott, de tetemes része ma még publikálatlan dokumentum. A kritikai kiadás sorozatán belül Kosztolányi Dezső – a lehetőségekhez mérten legteljesebb – levelezése jelenik meg, amely az

² Lengyel András: „*Arcoodról a festék nem mosódik le*”. *A levélíró Kosztolányi*. In.: Uő.: *Játék és valóság. Kosztolányi-tanulmányok*. Szeged, 2000. 15.

által és a hozzá írt leveleket, mint a dialógus egymást kiegészítő és egymást feltételező részeit, egyaránt magába foglalja.

Egy írói levelezés több vonatkozásban is sajátos forrástípus, ezért sajtó alá rendezése is jelentős részben eltér pl. egy regény kritikai kiadásának munkálataitól. A levelek általában *autográf kéziratok* (ritkább esetben gépiratok, ill. másolatok), „oda-vissza” levezés esetén nem egy, hanem *sok szerző* (Kosztolányi levelezőtársainak) munkái, így *többféle kézírást* kell alaposan megismerni és olvasásukat elsajátítani. A levelezés mint kommunikációs forma természetéből adódik, hogy a dokumentumok *nem egy helyütt találhatók*, hiszen míg a Kosztolányihoz írott levelek nagy része – értelemszerűen – a „címzettnél”, tehát az MTA Könyvtár Kézirattárában őrzött Kosztolányi-hagyatékban van, addig az általa írottak legtöbbszörre, az országban, sőt a határokon túl is.

Ezért a munkálatokat az ismert források számbavétele után *célirányos rágyűjtéssel* kellett kezdeni. Ide tartozik a közgyűjtemények újabb beszerzéseinek felderítése, a kapcsolatfelvétel antikváriumokkal, műkereskedőkkel és magángyűjtőkkel, és nem utolsósorban a korábbi kötet sajtó alá rendezőjének megkeresése, hogy a kötet sajtó alá rendezése óta érkezett-e hozzá levél (igen, érkezett). Számottevő bővüléssel járt például Aczél György gyűjteményének átnézése.

Ezt követte a négy nagyobb nyomtatásban megjelent tömb és a részletközlések anyagának számbavétele, valamint a kéziratos anyag – kiváltképp a hagyaték – rendszerezése, keltezés szerinti rendezése. Ezek egyesítése során elkészült Kosztolányi Dezső levelezésének jegyzéke, amely most 2768 darabot számlál, ebből Kosztolányi hozzávetőlegesen 1550 levelet írt. Ez már most kb. százötven Kosztolányi által írt levéllel több, mint az eddigi egyetlen gyűjtemény anyaga, a bővülés tehát már e – legfontosabb – téren is kézzel fogható.

Nagyrészt autográf források közléséről van szó, s ez bizonyos tekintetben egyszerűbbé teszi a kiadást, hiszen mivel nincs (nyomdai úton előállított) másolat, nincsenek változatok, mondhatni: a levelek önazonosak. A levelek sorrendisége sem igen lehet vita tárgya, ezért a kötetek szerkezetéről sem érdemes sokat vitatkozni; ráadásul a szövegek közlését is alapelvek szabják meg.

Így tehát a Kosztolányi által és a hozzá írott leveleket egységesen időrendben adom. Némely esetben a keltezés megállapítása (vagy éppen az átdatálás) nehézségekbe ütközik, s mivel ezeket a keltezetlen leveleket „csak” filológiai érvek alapján lehet elhelyezni a kronológiában, nem kizárt, hogy hiba csúszik a felépítménybe. Ilyen esetekben a filológiai érvelést a jegyzetekben megadom, tehát az eljárás elenőrizhető.

Ahol van kézirat, a kiadás alapelve a betűhív közlés. Ahol nincs, ott két eljárás lehetséges: vagy a modernizáció, vagy a korábbi – megbízható – közlés „betűhív” átvétele. A kritikai kiadás. vonatkozó kötetei az utóbbi mellett teszik le a voksot, jegyzetben – természetesen – közölve, hogy átvételről van szó.

A *jegyzetek* közvetlenül a levelek után következnek, s nem a kötet végén, külön részben. Ez megtöri ugyan a levélszövegek „regényszerű” olvasását, viszont szakmai és gyakorlati szempontokból is célszerűbb. A jegyzetek két, egymástól elkülönülő részből állnak. Az első rész kéziratleírás és lelőhelymegadás, a második pedig a tulajdonképpen azonosító-magyarázó jegyzet. Az első paleográfiai tényeket sorol, az utóbbi azonban a sajtó alá rendező „szokásos” nehézségeit rejt magában: mérlegelni kell, hogy mit kell megjegyezni, és mit nem. A levelekben előforduló neveket, homályos vagy kiegészítést igénylő utalásokat, idegen szavakat stb. egyértelműen kell. A szöveghelyek azonban dilemma elé állítják a sajtó alá rendezőt, hiszen ami rejtély az egyik filológus számára, az a másikkal egyáltalán nem az. S még nehezebb azt tisztázni, mit kell a „közolvasó” számára megmagyarázni, kiváltképp úgy, hogy a kritikai kiadásnak egyaránt lesznek szakmai és „polgári” olvasói. (A levelezés esetében ez egyáltalán nem meglepő: az író mint ember magánügyeire talán nagyobb „köz”-figyelem irányul, mint akár egy mégoly kiváló regény szövegvariánsaira.) Fontos kitételnek tartom, hogy saját „nem-tudásunkat” eltitkolni nem szabad, s az általunk ismeretlen, s így megmagyarázhatatlan vonatkozásokat „be kell vallani”, hogy azok ráirányíthassák más kutatók figyelmét az adott kérdésre.

Segítséget jelenthet, hogy jó pár levelet korábban közöltek már, s ezek jegyzetei – fokozott óvatossággal – útmutatóul szolgálhatnak. A fokozott óvatosságra azonban a korábban közölt levelek szövegét illetően is szükség van. Magánkézben található például az a Kosztolányi-levél, amelyet 1922 februárjában írt Tolnai Vilmosnak. A levél szövegét 1975-ben közölték – jelöletlen kihagyással. A nyilvánvalóan politikai cenzúrának áldozatul esett szöveghűségéről nem tudva, a későbbi közlő jóhiszeműen átvette a csonkított változatot, s egészként adta újra azt a nagy példányszámban megjelent levelezéskötetben. Nemrég azonban az eredeti levél ismét felbukkant – egy árverésen cserélt gazdát –, s ekkor derült ki, hogy egy mondat hiányzik a közlésből (azaz eddig mindenki rosszul ismerte). A hiányzó rész az alábbi:³ „Azt is tudják rólam, hogy *bajlamomnál fogva egyenesen maradi, reakcionárius* vagyok, mert *nem hiszek az emberiség gyökeres baladásában, sem a demokráciában, sem a »világot megváltó« szocializmusban, melyet mint pesszimista az újkor legszomo-*

³ Betűhív közléssel adom, a kurzivált kiemelések Kosztolányiéi, a vastagított szedés a cenzúra miatt hiányzó részeket jelöli.

rúbb kabaréjának látok.” Ez a mondat persze nem csak textológiai magyarázatot kíván – a kritikai kiadásban ez is benne lesz.

Írásom vége felé közeledve még egy levélből, az egyik „kedvencemből” idéznék. Tavaly ünnepeltük a klasszikus modernség legfőbb fórumának, a *Nyugat* megindulásának 100. évfordulóját. Ennek meghatározó szerkesztőjével, Osvát Ernővel, Kosztolányi 1905-ben ismerkedett meg; ez pedig, mivel Kosztolányit az úgynevezett nyugatos szerzők élmezőnyébe soroljuk azóta is (joggal persze), korántsem mellékes fordulat volt életrajzában.

Ő maga így írt a találkozásról: „Budapesten mindössze pár hónapja lehettem, tizenkilenc éves voltam, s egy ódon, ferencvárosi bérházban laktam, ahol csak a házmester ismert. Vidéki újságokba írogattam verseket ritkán. Egy reggel a postás levelet hozott, melyben O. E. megkért, keressem fel őt délután ötkor, a Bristol-kávéházban. Vajon honnan tudta meg lakácímem, a ház, emelet és ajtó pontos számát?

Sohase láttam őt addig. A kávéházban sok száz ember közt ült fekete márványasztalánál, fekete haja volt, fekete szeme, feketekávé állt előtte, s szokása szerint fekete süteményt is hozott magával, melynek ízét a fekete mák adja meg, a fekete fűszer, melyet csak finom ínyek kedvelnek. Biztosan feléje indultam. Vajon honnan tudtam meg, hogy ő az?

Ezen a délutánon kikérdezett, mint vádlottat az ügyész, mint pap a gyónót, mint fiút az apa, s aztán a *Figyelő*ben, mely a *Nyugat* előfutárja, megjelent három szonettet, a *Fasti*, a karácsonyról, húsvétról és pünkösdről.”⁴

Kosztolányi itt tehát arról beszél, hogy őt, aki vidéki újságokba írogatott verseket, egyszer csak levélben felkereste egy jó nevű fővárosi irodalmi lap hírneves szerkesztője, hogy legyen lapjának munkatársa.

Nemrég azonban előkerült egy levél, amely mintha másról árulkodna. A levelet Kosztolányi unokatestvére és barátja, Csáth Géza írta 1905 márciusának elején. Kosztolányi ekkor Bécsben tanult, Csáth meg Budapesten, s rendszeresen írásban tudósította unokabátyját az itthoni dolgokról. A két lapos beszámoló egyik bekezdése így hangzik: „Nem tudom, ismered-e a *Figyelő* című folyóiratot, a legmagasabb nívón áll az irodalmi folyóiratok között, egészen a *Magyar Génusz* szellemében szerkesztve. Szerk: Osvát Ernő, Sajó ucca 8/a. Jó lenne, ha ennél próbálkoznál. Addig is, hogy ne und magad, küldök neked egy számot belőle.”

Mi történt tehát: Kosztolányi valóban kapott egy levelet, csakhogy nem Osváttól, hanem Csáhtól, aki felhívta figyelmét Osvátra. Azaz nem Osvát hívta

⁴ Kosztolányi Dezső: O. E. Nyugat, 1923. jún. 16. 855–856.

őt a *Figyelő*höz, hanem Csáth küldte. (Még Osvát címét is megadta.) És tény, hogy *ezután* Kosztolányi verssel jelentkezett Osvátnál. Így jelent meg a *Figyelő* októberi számában Kosztolányi egyetlen közleménye, a három szonettből álló *Fasti*, amelynek valódi – az egész életműre kiható – következményei nem is önértékében, hanem éppen a megjelenés helyében vannak, hiszen Kosztolányi itt „csatlakozott” a modern magyar irodalom gárdájához – amely később „a *Nyugat* első nemzedéke” név alatt vált tankönyvek alapfogalmává. Ráadásul Kosztolányi egy későbbi nyilatkozatából azt is megtudjuk: „Versért pénzt először 1905-ben kaptam, amikor a *Figyelő*, Osvát Ernő első folyóirata közölte *Karácsony* című versemet. Tíz koronát fizetett érte.”⁵ Ez, ha jobban belegondolunk, korántsem mellékes tény.

Ez a Kosztolányihoz írott Csáth-levél tehát hangsúlyosan az életrajz egyik számottevő forrása. Valamilyen mértékben minden egyes levél az. Így végső soron Kosztolányi teljes levelezésének ismerete (s kiadása) *alapsfeltétele* a későbbi kutatóknak, és persze egy teljességre törekvő életrajz megírásának. Amely azonban csak látszólag az irodalomtörténet belügye. Hiszen benne – és itt ismét Lengyel Andrást idézném – „az emberi személyiség, ha a maga gazdagságában, történeti folyamatként föltárul, olyan érdekes és tanulságos fejlemény, amely a maga aktualitásban a legjobb klasszikus fikciókkal, a regényekkel is vetekszik, s igen magas fokú önmegértést tesz lehetővé. A mai, immár erősen kiüresedett életvilágunkban, a rejtett szándékokat érvényesítő piáértelmezések uralkodása idején, amikor minden az (ön)manipuláció szolgálatába kényszerül, ez fölbecsülhetetlen jelentőségű lehetőség. Erről lemondani öncsonkítás, a manipuláltságba való beletörődés. (Hogy azután az így megszülető életrajzot milyen tudományos skatulyába szorítjuk bele: egyáltalán tudománynak, irodalomnak vagy bármi másnak nevezzük – teljességgel érdektelen.)”⁶

A Kosztolányi-levelezés kritikai kiadásának első kötete várhatóan 2010-ben fog megjelenni. A monográfia is készül, a címe már megvan: *Számadás a Semmiről*.⁷

⁵ *Az első pénz (Körkérdés)* Színházi Élet, 1934. dec. 23–29.

⁶ Lengyel András: *A József Attila-életrajz kutatásának néhány kérdése*. Forrás, 2003. dec. 7–26.

⁷ A címet Kiss László egyik tanulmányából kölcsönöztem: *Számadás a Semmiről. Kosztolányi Dezső utolsó verseskötetéhez*. Bárka, 2001/1 (január-február), 42–52. A készülő monográfia teljes címe: *Számadás a Semmiről. Kosztolányi Dezső élete és munkássága*.